

UOT 372.857

Əliyənnağı Məhəmmədağı oğlu Məhərrəmov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti

Fidan Süleyman qızı Mehdiyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

**VIII-IX SİNİFLƏRDƏ BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ ŞAĞİRD LƏRDƏ
ELMI DÜNYAGÖRÜŞÜNÜN FORMALAŞDIRILMASININ ZƏRURİLİYİ
VƏ PEDAQOJİ-PSIXOLOJİ ƏSASLARI**

Алияннаги Магомедтаги Магеррамов
доцент Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

Фидан Сулейман гызы Мехдиева
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

**НЕОБХОДИМОСТЬ И ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ
ПРИ ОБУЧЕНИИ БИОЛОГИИ В VIII-IX КЛАССАХ**

Аliyannagi Magomedtagi Maharramov
assistant professor at Azerbaijan State Pedagogical University

Fidan Suleyman Mehdiyeva
Azerbaijan State Pedagogical University

**"NECESSITY AND PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FOR
THE FORMATION OF A SCIENTIFIC WORLDVIEW OF STUDENTS IN
TEACHING BIOLOGY IN GRADES VIII-IX"**

Xülasə. Məqalədə elmi dünyagörüşünün formalaşdırılmasının pedaqoji-psixoloji əsasları təhlil edilir. Ümumtəhsil məktəblərinin VIII-IX sinif şagirdlərində biologiyanın tədrisində elmi dünyagörüşünün formalaşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılır. Göstərilir ki, biologiyanın tədrisi prosesində hərtərəfli dünyagörüşü formalaşdırmaq üçün pedaqoji və dialektiki prinsiplər əsas götürülməlidir.

Açar sözlər: *elmi dünyagörüş, pedaqoji prinsiplər, hüceyrə, populyasiya, təfəkkür, milli-mənəvi dəyərlər, dialektik materializm*

Резюме. В статье анализируются педагогико-психологические основы формирования научного мировоззрения. Обоснована необходимость формирования научного мировоззрения при обучении биологии у учащихся VIII-IX классов общеобразовательной школы. Показано, что педагогические и диалектические принципы должны быть положены в основу формирования целостного мировоззрения в процессе обучения биологии.

Ключевые слова: *научное мировоззрение, педагогические принципы, клетка, популяция, мышление, национально-нравственные ценности, диалектический материализм*

Summary. The article analyzes the pedagogical and psychological foundations for the formation of a scientific worldview. The necessity of forming a scientific worldview in teaching biology to students of grades VIII-IX of a general education school is substantiated. It is shown that pedagogical and dialectical principles should form the basis for the formation of a holistic worldview in the process of teaching biology.

Key words: *scientific outlook, pedagogical principles, cell, population, thinking, national and moral values, dialectical materialism*

Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin bilik səviyyəsinin hər vasitə ilə yüksəldilməsi, bu yolda onların dünyagörüşünün, gələcək inkişaf istiqamətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi, doğma yurda, vətənə bağlılığının təmin edilməsi indiki dövrdə mühüm dövlət əhəmiyyəti kəsb edən vəzifə kimi qarşıda durur.

Ümumtəhsil məktəblərimizin bugünkü vəzifəsi geniş elmi-dünyagörüşə malik, estetik cəhətdən hərtərəfli inkişaf etmiş, vətənə sədaqət ruhunda tərbiyə olunmuş kamil şəxsiyyət yetişdirməkdən ibarətdir ki, bu iş ümumtəhsil məktəblərinin düzgün metodik əsaslarla tədris prosesində həyata keçirilir. İndiki şəraitdə şagirdlərin mənəvi zənginliyinin artırılması, geniş elmi dünyagörüşünə malik olması hər bir təlim fənninin qarşısında qoyulan konkret didaktik vəzifələrdəndir.

Ümumtəhsil məktəblərində elmlərin, xüsusilə biologiya elminin əsaslarının öyrədilməsi dialektik materializmin əsaslarının dərk olunmasına, dünyaya realist baxışların inkişafına gətirib çıxarmalıdır. Buna görə də hər bir müəllim tədris prosesində şagirdlərdə dünyagörüşü tərbiyə etməyin metodlarından istifadə etməyi bacarmalıdır.

Biologiya (VIII-IX siniflər) tədrisində şagirdlərdə elmi dünyagörüşü formalaşmasında metodoloji əsas materializmdir. Materializm fəlsəfə, təbiətşünaslıq və praktika arasında əlaqə yaratmaqla onun düzgün izahını verir. Biologiyanın (VIII-IX siniflər) öyrənilməsində hər bir fundamental bioloji anlayış (sinir sistemi, tənəffüs, həzm, ifrazat, hüceyrə, populyasiya, növ, təkamül, təfəkkür və s.) şagirdlərdə formalaşmaqla nəzəri ümumiləşdirməyə dünyagörüşü, metodoloji və praktik əhəmiyyəti aşkara çıxarır. Hər bir kursun məzmunu elə qurulmalıdır ki, ümumtəhsil məktəbin tələbləri həcmində şagirdlərə çatdırıla bilsin, onların sağlam ruhlu insan kimi formalaşdırılmasına xidmət etsin. Ona görə də hər hansı bioloji hadisə, anlayışlar, qanun və qanunauyğunluqların öyrədilməsi elə sistemlə qurulmalıdır ki, məktəbli təbiət və cəmiyyətin qanunauyğunluqlarından baş çıxara bilsin.

Biologiyanın tədrisi prosesində dünyagörüşü formalaşdırmaq üçün elmin əsaslarını öyrənmək kifayət deyildir. Elə etmək lazımdır ki, şagirdlərin təbiət haqqında aldıkları bilikləri, onların əqidəsinə çevrilsin.

Biologiyanın tədrisi prosesində hərtərəfli dünyagörüşü formalaşdırmaq üçün aşağıdakı

pedaqoji və dialektik prinsiplər əsas götürülməlidir:

1) bioloji anlayışların, proseslərin və dəlillərin ümumiləşdirilməsi, dünyanın maddiliyi, üzvi həyatın, təbiətin ümumi qanunları əsasında inkişaf etməsi prinsipi;

2) materiyanın, canlı varlıqların daim hərəkətdə və inkişafda olması prinsipi;

3) tarixilik prinsipi;

4) konkretlik prinsipi;

5) əhatəlilik prinsipi;

6) ümumilik prinsipi.

Dünyagörüşü mahiyyətinə və məzmununa görə iki istiqamətdə aparıla bilər:

– elmin əsaslarını nəzəri və praktik cəhətdən öyrətmək və şagirdlərin idrak qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək;

– təbiət qanunlarından cəmiyyətin mənəfiyinə uyğun olaraq istifadə etmək, materialist baxışları formalaşdırmaq.

Biologiyanın tədrisində dünyagörüşün üç istiqaməti əsas götürülməlidir: dünyanın maddiliyi və vahidliyi, dialektik qanunların ümumi xarakter daşması.

İrəli sürülən istiqamətlərdən aydın olur ki, dünyagörüşü təlim və tərbiyə vəzifəsini yerinə yetirir, daha doğrusu, şəxsiyyətin formalaşmasına xidmət edir. Şəxsiyyətin formalaşmasının elmi-pedaqoji əsasları professor N.Kazımov tərəfindən çox yüksək səviyyədə öyrənilmiş və ümumiləşdirilmişdir. Müəllim şəxsiyyətinin formalaşması ilə əlaqədar bir sıra idealist alimlərin fikirlərini tənqid etməklə yanaşı, qeyd edir ki, şəxsiyyəti formalaşdırmaq üçün hər cür birtərəflikdən azad olmaq, şəxsiyyətə təsir edən amillərə dialektik mövqedən – zaman və məkan baxımından, yəni elmi cəhətdən kompleks yanaşmaq lazımdır. Şəxsiyyətin formalaşmasında irsiyyət, mühit və tərbiyə kompleks halda öyrənilməlidir.

Ümumtəhsil məktəb şagirdlərinin elmi dünyagörüşü tərbiyəsini daha da təkmilləşdirməyə və bu istiqamətdə əldə olunan bütün vasitələrdən ayrı-ayrı tədris fənlərinin, əsasən, biologiyanın imkanlarından daha geniş şəkildə istifadə olunmasına maraq xeyli artıb. Təbiət fənlərinin, əsasən, biologiyanın tədrisi prosesində şagirdlərin estetik tərbiyəsini inkişaf etdirmək və elmi dünyagörüşünü formalaşdırmaq məsələsi də son vaxtlar praktik müəllimlərin, habelə bir sıra tədqiqatçıların və metodistlərin diqqət obyektinə çevrilib.

Pedaqoji mətbuatda dərc olunan metodik məqalələr bir daha göstərir ki, ümumtəhsil məktəb şagirdlərinin elmi dünyagörüşü müasir tələblər səviyyəsində qurmaqda təbiət silsiləli, o cümlədən biologiya fənləri ən əlverişli vasitələrdən sayılmışdır. Biologiya elmi və onun tədrisi şagirdlərin hərtərəfli dünyagörüşünün formalaşdırılmasını tələb edir, çünki biologiya elmi canlı materiyayı, onun yaranmasını: hüceyrə, orqanizm, populyasiya, növ, biosenoza və planetlər səviyyəsində öyrənir. Materiya ilə hərəkət ayrılmazdır. Çünki materiya hərəkətsiz, hərəkət materiyasız mövcud deyildir. "Hərəkət materiyanın yaşama formasıdır.

Şagirdlərin elmi dünyagörüşünün formalaşması işinin pedaqoji-psixoloji əsaslara malik olması şəxsizdir. Həmin əsasları öyrənmədən müəyyənləşdirib sistemə salmadan və pedaqoji prosesdə onlara istinad etmədən heç bir müvəffəqiyyət qazanmaq olmaz. Şagirdlərin elmi dünyagörüşünün və milli-mənəvi keyfiyyətlərinin həm pedaqoji, həm də psixoloji əsaslarının nəzərə alınması çox vacibdir:

1. Biologiyanın (VIII-IX siniflər) tədrisində şagirdlərin elmi dünyagörüşlərinin formalaşması prosesində onların yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;

2. Biologiyanın tədrisində şagirdlərin elmi dünyagörüşlərinin formalaşması prosesində onların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;

3. Şagirdlərin elmi dünyagörüşlərinin formalaşması prosesində müvafiq pedaqoji prinsiplərə istinad edilməsi;

4. Təlim-tərbiyə prosesində şagirdlərin elmi dünyagörüşlərinin formalaşması zamanı müvafiq pedaqoji tələblərin gözlənilməsi;

5. Biologiyanın (VIII-IX siniflər) tədrisi zamanı şagirdlərə elmi dünyagörüşü aşılana qanunauyğunluqların, ideya və anlayışların izah edilməsi zamanı müvafiq ardıcılığın və mərhələlərin düzgün müəyyənləşdirilməsi.

Elmi dünyagörüşün formalaşması yeniyetməlik dövründə daha sürətlə gedir. Bu da həmin siniflərdə (VIII-IX siniflər) oxuyan şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Ətraf aləmi dərinlən dərk etmək ehtiyacı dərk olunmamış şeylərə şəxsi münasibət bəsləmək, dünyada baş verən hadisələrlə müntəzəm maraqlanmaq, həmin hadisələrin mahiyyətinə varmaq, həyatın mənasını düzgün dərk etməyə çalışmaq, müstəqil

ümumiləşdirmələr aparmaq və s. məhz qeyd etdiyimiz siniflərdən başlayaraq şagirdlərin səciyyəvi cəhətləridir. Məhz buna görə də elmi dünyagörüşün formalaşması prosesində, xüsusilə mənəvi dəyərlərimizdəki tövsiyə, ideya və müddəaların şagirdlərə çatdırılması prosesində onların yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasına ehtiyac duyulur. Təcrübə və müşahidələr göstərir ki, şagirdlərin yaşına uyğun olmayan didaktik materiallar onlara lazım olan dünyagörüşü qazandıra bilmir.

Şagirdlərin dünyagörüşlərinin formalaşmasında fəaliyyət və ünsiyyətdə mühüm rol oynayır. İstər humanitar fənlərin tədrisində, istərsə də dəqiq və təbiət elmlərinin öyrədilməsində şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması, onun elmi dünyagörüşünün zənginləşdirilməsi müəllimdən həm metodist, həm də psixoloq kimi çıxış etməyi tələb edir.

Hazırda respublikamızda pedaqoji prosesdə yetişdirilən insana şəxsiyyətyönlülük prizmasından yanaşmaq zəruri hesab olunur. Hər bir şagirdi elmə istiqamətləndirmək nə qədər vacibdirsə, onu bir şəxsiyyət olaraq yetişdirmək bir o qədər vacibdir. Deməli, şagird şəxsiyyətinin fəallığı həm təlim prosesində, həm sinifdən xaric və məktəbdənkənar tədbirlərdə yeni dünyagörüşü qazanmaq, milli, mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnməklə bağlı olan tələbatların təmin olunmasında özünü biruzə verir.

Şagirdlərin maraq göstərdikləri elm sahələri bir sıra hallarda təlim prosesində daha çox özünü büruzə verir. Qabaqcıl biologiya müəllimləri onların maraqlarını müşahidə edərək həmin yeniyetmələri öz müşahidə obyektlərinə çevirirlər. İstər təlim prosesində, istərsə də dərindənənkənar tədbirlərdə yeniyetmələrin idrak fəallığının yüksəldilməsini təmin edən tələbatlar, həm də onların ali hissələrini bir növ oyatmış olur. Ali hissələr içərisində istər əxlaqi, istər estetik hissələr, istərsə də zehni hissələr bir tərəfdən yeniyetmələri elmə maraq göstərməyə sövq edirsə, digər tərəfdən onların elmi dünyagörüşünün üzə çıxmasına zəmin yaratmış olur.

Nəsrəddin Tusinin "Əxlaqi-Nasiri" və A.A.Bakıxanovun "Təhzibül-Əxlaq" əsərlərindəki ideyalara istinad edərək deyə bilərik ki, insanın bütün əxlaqi normaları saflaşdırıldıqdan sonra onun mənəviyyəti bütövləşir, yəni insan mənəvi cəhətdən zənginləşir. Deməli, şagirdlə

rin elmi dünyagörüşlərinin və milli-mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşdırılması üçün biologiya müəllimlərinin, valideynlərin və tərbiyə işi ilə məşğul olanların ən vacib vəzifələrindən biri də bu işin pedaqoji psixoloji əsaslarına istinad etmələrindən ibarətdir.

Problemin aktuallığı. Ümumtəhsil məktəblərində biologiya elminin əsaslarının öyrənilməsi dialektik materializmin dərk olunmasına, dünyaya realist baxışların inkişafına zəmin yaradır. Buna görə biologiya müəllimi tədris prosesində şagirdlərdə elmi dünyagörüşü tərbiyə etməyin pedaqoji-psixoloji əsaslarını bilməlidir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə biologiyanın (VIII-IX siniflər) tədrisi prosesində şagirdlərdə elmi dünyagörüşünün formalaşdırılmasının pedaqoji-psixoloji əsasları təhlil edilir. Biologiyanın tədrisində şagirdlərdə elmi dünyagörüşünün zəruriliyi əsaslandırılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Biologiya kursunun (VIII-IX siniflər) tədrisində şagirdlərdə elmi dünyagörüşünü formalaşdırmaq baxımından biologiya müəllimləri pedaqoji-psixoloji əsaslardan istifadə edə, məqalədə verilmiş materialdan faydalana bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov A.N., L.A. Məmmədli, İ.B. Əmirəliyeva. Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik. Bakı: Mütərcim, 2022.
2. Hüseynov Ə.M. Orta məktəbdə biologiya tədrisinin nəzəri və metodik əsasları. Bakı, 2000, 266 s.
3. Hüseynov Ə.M., Məhərrəmov Ə.M. Biologiya tədrisinin elmi və metodik əsasları. Bakı, 2015, 138 s.
4. Məmmədova N. və b. Biologiya VIII sinif üçün dərslik. Bakı, 2015.
5. Seyidli Y. və b. Biologiya: 9-cu sinif üçün dərslik. Bakı, 2016.
6. Hüseynov Ə.M. Biologiyanın tədrisində elmi dünyagörüşünün formalaşması haqqında // Kimya və biologiya tədrisi, 1981, № 4.
7. Ümumi psixologiya / A.V. Petrovskinin redaktorluğu ilə. Bakı, 1982.
8. Hüseynov Ə.M. Orta məktəbdə biologiyadan sinifdankənar məşğələlərin təşkili və aparılması. Bakı, 2008.

E-mail: fidan-mzade@mail.ru

Rəyçiər: *biol.ü.fəl.dok.* Q. Əliyev,
biol.ü.fəl.dok., dos. T.Q. Abdullayeva
Redaksiyaya daxil olub: 27.10. 2022.